

ΤΑ ΝΕΑ

Βιβλιοδρομία

Peter Jeffreys

Ο Καβάφης και η αισθητική της παρακμής

Πόσο αντιπροσωπευτική είναι η κατηγορηματική θέση του αναπληρωτή καθηγητή Αγγλικής Φιλολογίας ότι ο Καβάφης είναι ποιητής της παρακμής, έτσι όπως την εκφράζει στο άρτι εκδοθέν «Στο κάδρο της παρακμής: φανταστικά πορτρέτα του Κ. Π. Καβάφη»;

ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗ

Η μονογραφία του Peter Jeffreys *Στο κάδρο της παρακμής: Φανταστικά πορτρέτα του Κ. Π. Καβάφη*, ΠΕΚ 2024, σε μετάφραση της Λαμπρινής Κουζέλη (αγγλική έκδοση: Cornell U.P. 2015) είναι το τρίτο βιβλίο στα ελληνικά με θέμα την επίδραση στην καθαφική ποίηση του γαλλοβρετανικού ρεύματος της παρακμής και του αισθητισμού. Προηγήθηκε η αναθεωρημένη διδακτορική διατριβή της Μάρθας Βασιλειάδη *Ο Κ. Π. Καβάφης και η λογοτεχνία της παρακμής. Μορφές, θέματα, μοτίβα*, Gutenberg 2018, σε μετάφραση από τα γαλλικά (Νεφέλη 2008) της Τιτίκας Καραβία, και η μελέτη της Λένας Αραμπατζίδου, *Το διακείμενο του αισθητισμού στην ποίηση του Κ. Π. Καβάφη*, Αδελφοί Κυριακίδη 2013, που τιμήθηκε με το βραβείο Χαρίλαου Σακελλαριάδη της Ακαδημίας Αθηνών.

Ενώ οι άλλες δύο μελέτες ασχολήθηκαν κυρίως με τις γαλλικές επιδράσεις, ο Jeffreys επικεντρώνεται κατεξοχήν στις βρετανικές. Αφετηρία της έρευνάς του υπήρξε η (εικαζόμενη) επίδραση στη διαμόρφωση της καλλιτεχνικής ιδιοπροσωπίας του Καβάφη των πινάκων βικτωριανών καλλιτεχνών (όπως ο James McNeill Whistler και ο προραφαελιτικός Edward Burne-Jones) που είχαν στην κατοχή τους οι φιλότεχνες οικογένειες Καβάφη και Ιωνίδη στο Λονδίνο, οι οποίες είχαν επίσης προσωπικές επαφές με καλλιτέχνες και ποιητές της εποχής.

Ο Jeffreys υποστηρίζει ότι η γνωριμία του με αυτό το περιβάλλον υπήρξε καταλυτική – μιλάμε βέβαια για τον έφηβο Καβάφη του Λονδίνου (1872-1877, όταν ήταν 9 έως 14 ετών), αλλά ο συγγραφέας τον θεωρεί «ήδη ώριμο για την ηλικία του». Εκθέτει αναλυτικά τη συνάφεια των πινάκων τους με την «εικονογραφική» αισθητική του Καβάφη καθώς και την επίδραση στο έργο του κορυφαίων ποιητών του αισθητισμού, όπως ο Algernon Charles Swinburne.

Στο πλαίσιο του παρακμιακού ιστορισμού ο Jeffreys αφιερώνει ένα κεφάλαιο στον Walter Pater που συνδέθηκε κατεξοχήν με τη ρωμαϊκή παρακμή (*Marius the Epicurean*) και άλλο ένα στο «Βυζάντιο του Καβάφη». Η δεύτερη περίπτωση προβληματίζει, όχι μόνο γιατί η βυζαντινή παρακμή (κεφ. 5) περιγράφεται με χαρακτηριστικά που δεν συμπίπτουν με τη ρωμαϊκή (κεφ. 4), αλλά και γιατί ο Jeffreys επιχειρεί να συμβιβάσει την αισθητική της παρακμής με την ιστοριογραφική αναθεώρηση της αρνητικής άποψης για το Βυζάντιο, που συντελείται την ίδια περίοδο, δηλαδή στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και στην Ελλάδα και εκτός της Ελλάδας. Θεωρεί π.χ. «πειστική» την (ορθή) ερμηνεία της Diana Haas για τη θετική σημασία του περιβάλλοντος «Βυζαντινισμού» στον τελευταίο στίχο του ποιήματος «Στην Εκκλησία» (1912), τον οποίο όμως ταυτόχρονα εγγράφει στον «παρακμιακό λόγο». Η κατάταξη ορισμένων βυζαντινών ποιημάτων στην αισθητική της παρακμής ελέγχεται ενίοτε για την ορθότητα των λόγων που την υπαγόρευσαν (βλ. παρακάτω) και όφειλε επίσης να συνεκτιμήσει την πνευ-

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

ματική και καλλιτεχνική αναγέννηση του Βυζαντίου κατά τους τελευταίους αιώνες –προϋμένων των αναλογιών, συμβαίνει κάτι ανάλογο με την ανάδυση του Χριστιανισμού στα χρόνια της Ύστερης Αρχαιότητας. Όσον αφορά την επίδραση της γαλλικής παρακμής και του αισθητισμού, ο Jeffreys αφιερώνει ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο στα ίχνη που άφησε ο Baudelaire στα πρώιμα γραπτά του Καβάφη (άρθρα, φανταστικές ιστορίες και κυρίως πεζά ποιήματα). Η μελέτη ολοκληρώνεται με έναν Επίλογο αφιερωμένο στην «Γκέι κληρονομιά της παρακμής».

Συνολικά, πρόκειται για μια αξιόλογη συμβολή στο υπό εξέταση θέμα. Προωθεί την έρευνα πέρα από τις μελέτες της Αραμπατζίδου και της Βασιλειάδη και, παρά τις επιμέρους αντιρρήσεις, διευρύνει τον επιστημονικό ορίζοντα, εμπλουτίζει τις γνώσεις μας και εισηγείται διεισδυτικές συγκριτολογικές συνδέσεις. Η μετάφραση της Λαμπρινής Κουζέλη είναι εξαιρετική.

Είναι ο Καβάφης ποιητής της παρακμής;

Τα αναγνωρισμένα ποιήματα του Καβάφη κακώς αντιμετωπίζονται ως ισότιμα με τις υπόλοιπες κατηγορίες (κρυμμένα, αποκρηγμένα και ατελή). Ο μεθοδικότατος Καβάφης έβαλε τη σφραγίδα του σε συγκεκριμένο αριθμό ποιημάτων που τον αντιπροσωπεύουν και αισθητικά και ιδεολογικά. Τα υπόλοιπα λειτουργούν συμπληρωματικά και βοηθητικά. Κεντρική θέση του Jeffreys είναι ότι η βικτωριανή αισθητική περί παρακμής «καθόρισε την ποιητική εξέλιξη του Καβάφη και αποτέλεσε μια συνολική αισθητική από την οποία δεν απομακρύνθηκε ποτέ». Δυστυχώς, όμως, συζητά μόνο *πενήντα τέσσερα* από τα εκατόν πενήντα τέσσερα αναγνωρισμένα ποιήματα και βασίζεται *κατά τα δύο τρίτα* την άποψή του ότι «η πολυεπίπεδη αντίληψη της παρακμής και του βικτωριανού αισθητισμού ήταν διαρκώς ο ποιητικός μπουσουλας του Καβάφη» στις υπόλοιπες κατηγορίες ποιημάτων.

Πόσο αντιπροσωπευτική είναι λοιπόν η κατηγορηματική θέση του Jeffreys ότι ο Καβάφης είναι ποιητής της παρακμής; Η Μάρθα Βασιλειάδη διατύπωσε την αντίθετη άποψη. Εξετάζοντας την καθαφική ποιητική από εντελώς διαφορετική σκοπιά κατέληξε σε ανάλογο συμπέρασμα. Αναφέρομαι στο άρθρο μου «Κ. Π. Καβάφης: η ποιητική του μεταίχμιος» (*Ποιητική* 15 [2015] 63-84), το οποίο θα συνοψίσω σε συνάρτηση τώρα με το παραπάνω ερώτημα.

(α) Η καθαφική ποιητική του μεταίχμιου

Η παρανόηση που γίνεται, κατά τη γνώμη μου, όσον αφορά τον χαρακτήρισμό του Καβάφη ως ποιητή της παρακμής έγκειται στη σύγχυση της ουσίας με το επιφανόμενο, όπου όντως εμφανίζονται σε αρκετά ποιήματα

Ο αναπληρωτής
καθηγητής Κλασικής
Φιλολογίας
στο Πανεπιστήμιο
του Σάφοκ
Πίτερ Τζέφρις

ήματα χτυπητές συμπτώσεις με την ποίηση της παρακμής. Όμως, οποιονδήποτε ορισμό και αν δώσουμε στην ποιητική της παρακμής, η βαθύτερη διαφορά της με την καθαφική ποιητική του μεταίχμιου είναι *δομική*. Η ποιητική της παρακμής διαμορφώνεται κατά κανόνα *από έναν πόλο*, εφόσον είναι εξ ορισμού προσανατολισμένη *προς ένα μη αναστρέψιμο τέλος*. Αντίθετα, η ποιητική του μεταίχμιου συγκροτείται από *δύο* θεματικούς ή νοηματικούς *πόλους*, που εκπροσωπούν διαφορετικές επιλογές, καταστάσεις ή αφετηρίες. Άλλοτε προβάλλονται και οι δύο πόλοι, άλλοτε το μεσοδιάστημα και άλλοτε υπάρχει συνδυασμός, αλλά η ποιητική παραμένει η ίδια. Η ποίηση του Αλεξανδρινού εστιάζει το ενδιαφέρον της στον ενδιάμεσο χωρόχρονο, σε καταστάσεις *εν εξελίξει*, σε πρόσωπα και πράγματα *εν κινήσει*, σε ανοιχτές επιλογές και σε αντιθέσεις κάθε είδους. Ως στοιχείο ενότητας των αναγνωρισμένων ποιημάτων του Καβάφη και ως κριτικό και ερμηνευτικό εργαλείο, η εν λόγω ποιητική συσχετίζει κάθε λογής μεταίχμιακή διάσταση της ποίησής του, ιστορική, χωροχρονική, θεματική, διανοητική, συγκινησιακή και ιδεολογική.

Στην ποιητική του μεταίχμιου οφείλεται και το γεγονός ότι η καθαφική ποίηση αφήνει συχνά *μετέωρο* τον αναγνώστη *ανάμεσα* σε αντίθετες απόψεις και κρίσεις που διατυπώνουν τα πρόσωπα ή ο ίδιος ο ποιητής. Ο Καβάφης θεματοποιεί την προσδοκία, την αναμονή, τη διορία, την προθεσμία, την προειδοποίηση, την ολιγωρία, τη μάταιη προσπάθεια, τον δισταγμό, τη διακοπή, την αναβολή (το «Περιμένοντας τους βαρβάρους» αποτελεί λοιπόν τον κανόνα και όχι την εξαίρεση), δηλαδή γενικότερα το μεσοδιάστημα ανάμεσα σε αντικειμενικές ή υποκειμενικές καταστάσεις ή προσωπικές επιλογές και στάσεις. Ο ιστορικός χωρόχρονος των ποιημάτων είναι σταθερά *μεταιχμιακός*, και ο Καβάφης εστιάζει την προσοχή του στην *πρόσληψη* των ιστορικών γεγονότων και στην *κινητικότητα* των προσώπων. Ξεχωρίζουν οι μετακινήσεις προσώπων, οι οποίες συχνότατα συνεπάγονται ζητήματα ταυτότητας και επιλογών ως προς τη γλώσσα, τους τρόπους, τη θρησκεία ή την τέ-

χνη. Τέλος, η ποιητική του μεταίχμιου *αποδραματοποιεί* την ένταση που συνεπάγονται οι αντιθέσεις (βλ. π.χ. το ποίημα «Η αρρώστια του Κλείτου», συγκριτικά με την ανάλυση του Jeffreys, 211). Το γεγονός ότι στο επίκεντρο βρίσκεται η μεταίχμιακή περίπτωση, ότι τα διλήμματα μένουν ανοιχτά, ότι τα πρόσωπα μπορεί να κάνουν μια επιλογή και να παλινδρομήσουν, ότι η μία ταυτότητα δεν εξουδετερώνει την άλλη, αποτελούν στοιχεία που αμβλύουν ή ακυρώνουν τη συγκινησιακή ή διανοητική φόρτιση.

(β) Ο διπολικός χωρόχρονος της καθαφικής ποίησης

Ο καθαφικός ιστορισμός διακρίνεται από τον παρακμιακό. Για παράδειγμα, ο Καβάφης αρχικά καταπάτησε με μεγάλες μορφές της ρωμαϊκής και ελληνιστικής ιστορίας αλλά αργότερα επικεντρώθηκε στη σύγκρουση της Ρώμης με τα κράτη των διαδόχων. Τον ενδιαφέρει κατεξοχήν πώς διάφορα πρόσωπα προσλαμβάνουν κορυφαίες στιγμές της προσωπικής και της συλλογικής ιστορίας (σε τέσσερα ποιήματα τη μάχη της Μαγνησίας [190 π.Χ.] και σε δύο τη ναυμαχία του Ακτίου [31 π.Χ.]).

Έτσι, στο ποίημα «Μάρτια Ειδοί» (1911) ο Αρτεμίδωρος *μάταια προειδοποιεί* τον Ιούλιο Καίσαρα ενώ βρίσκεται *καθ' οδόν* προς τη Σύγκλητο, όπου θα δολοφονηθεί. Στο ποίημα «Στα 200 π.Χ.» (1931) *συνυπάρχουν* η εικαζόμενη πρόσληψη από τους Σπαρτιάτες των θριάμβων της «θαυμάσιας πανελληνίας εκστρατείας» του Μεγάλου Αλεξάνδρου και η εμφάνιση της Ρώμης στο προσκήνιο της ιστορίας της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου (200 π.Χ., έναρξη του Β' Μακεδονικού πολέμου). Η «Μάχη της Μαγνησίας» (2015) περιέχει παρακμιακά στοιχεία (τα ανέλυσε πειστικά η Λένα Αραμπατζίδου) αλλά επικεντρώνεται στις περιστάσεις κατά τις οποίες προσλαμβάνει την είδηση της ήττας του Αντίοχου ο Φίλιππος Ε' της Μακεδονίας, ο οποίος είχε προηγουμένως ηττηθεί, χωρίς βοήθεια από τον Αντίοχο, στις Κυνός Κεφαλές το 197 π.Χ. Έτσι, ο Φίλιππος απεικονίζεται *ανάμεσα σε δύο ήττες*, προβαίνει σε μια τυπική έκφραση λύπης αλλά

ταυτόχρονα δεν μπορεί να κρύψει τη χαρά του [*αμφιθυμία*], και σκέφτεται αν θα πραγματοποιήσει τη γιορτή ή αν θα την αναβάλει [*αντίθετες επιλογές*].

Και ένα παράδειγμα από το Βυζάντιο. Το ποίημα «Άννα Δαλασσηνή» (1927) δεν έχει *τίποτα* το «*παρακμιακό*», ούτε σε πρώτο επίπεδο (δεσμός γιου και μάνας) ούτε σε δεύτερο. Εννώς ότι η παρακώρση από τον Αλέξιο Α' της ανώτατης εκτελεστικής εξουσίας στη μητέρα του Άννα Δαλασσηνή συντελείται κατά το μεταίχμιακό έτος 1081 μ.Χ., οπότε ο αυτοκράτορας βρίσκεται ανάμεσα στην νεοαποκτηθείσα εξουσία του και την εισβολή στη Δυτική Ελλάδα του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Η απειλή αυτή τον αναγκάζει, πριν εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη για να τον πολεμήσει, να εκδώσει το σχετικό χρυσόβουλο (Άννα Κομνηνή: *η του Ρομπέρτου διαπεραίωσης τούτον εξελθείν κατηνάγκαζεν*).

Στα ερωτικά ποιήματα του Καβάφη τα πρόσωπα συνήθως κινούνται ανάμεσα στο παρόν (*βιολογικός χρόνος*) και στο παρελθόν (*ερωτικός χρόνος*), δύο πόλοι που στα επιτύμβια αντικαθίστανται από την αντίθεση *ζωή – θάνατος*. Και οι δύο κατηγορίες τοποθετούν τα πρόσωπα ανάμεσα στη *μνήμη* και τη *λήθη*. Στα ποιήματα καλλιτεχνικής δημιουργίας διακρίνεται ο πόλος της δημιουργίας κατά παραγγελιαν και της δημιουργίας από προσωπική επιλογή και για προσωπική ευχαρίστηση. Το ποίημα «Τεχνουργός κρατήρων» (1921) απεικονίζει τον καλλιτέχνη *ταυτόχρονα* ανάμεσα στη δημιουργία κατά παραγγελιαν και στην προσωπική δημιουργία, ανάμεσα στην (ερωτική) μνήμη και τη λήθη, και ανάμεσα στην ήττα του Αντίοχου Γ' στη Μαγνησία το 190 π.Χ. και στην άνοδο στον θρόνο

Η καθαφική ποιητική διαφοροποιείται από την ποιητική της παρακμής κυρίως όσον αφορά την αντίληψη και την προβολή του χωρόχρονου, ατομικού, συλλογικού και ιστορικού

του Αντίοχου Δ' μετά τη δολοφονία του Σέλευκου Δ' το 175 π.Χ.

Συμπερασματικά, η καθαφική ποιητική διαφοροποιείται από την ποιητική της παρακμής κυρίως όσον αφορά την αντίληψη και την προβολή του χωρόχρονου, ατομικού, συλλογικού και ιστορικού. Στην ποίηση της παρακμής είναι κατά κανόνα μονοπολικός και στατικός, ενώ στον Καβάφη κατά κανόνα διπολικός και δυναμικός. Αυτό φαίνεται ακόμη και σε ποιήματα που εξωτερικά εμφανίζουν κατεξοχήν παρακμιακά στοιχεία. Τέτοιο είναι το ποίημα «Εισ Ιταλικήν παραλία» (1925). Ο νεαρός Ιταλιώτης Κήμος Μενεδώρου, εκπρόσωπος του κατακτημένου ελληνισμού της Κάτω Ιταλίας, διάγει τρυφλή ζωή, αλλά *ξαφνικά έρχεται αντιμέτωπος με την οριστική υποταγή του ελλαδικού ελληνισμού*: βλέπει πλοία να ξεφορτώνουν την πλούσια λεία από την καταστροφή της Κορίνθου (146 π.Χ., γεγονός-τομή στην αρχαία ιστορία και ιστοριογραφία). Ο Καβάφης σκηνοθέτησε την *πρόσληψη* της καταστροφής *ως θέαμα* πάνω σε μεταίχμιακό χώρο (παραλία) και στον μεταίχμιακό χρόνο του προσωρινού και της αναβολής, με πρωταγωνιστή ένα πρόσωπο με διπλή ταυτότητα. Ο Κήμος καταλαμβάνεται από κατφραία και «άκρα μελαγχολία» και αποφασίζει να απόσχει από τις διασκεδάσεις, αλλά *μόνο για μια μέρα*.

Peter Jeffreys
ΣΤΟ ΚΑΔΡΟ
ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ

Μτφ. Λαμπρινή Κουζέλη
ΠΕΚ, 2024, σελ. 348
Τιμή 30 ευρώ